

Angelika Blinda, *Teofila z Jabłonowskich Sapieżyna (1742–1816). Życie prywatne i działalność publiczna*, Kraków 2023, Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, ss. 380

Badania nad historią kobiet epok dawnych cieszą się w naszej historiografii coraz większą popularnością, mimo znacznych problemów wynikających m.in. z niekompletnych źródeł, a czasem z ich braku. W przypadku historii kobiet epoki wczesnonowoczesnej braku te są szczególnie dotkliwe. Z takimi trudnościami przyszło się zmierzyć Autorce recenzowanej pracy, która wielokrotnie wspomina o niedostatku źródeł w badaniach nad biografią Teofili z Jabłonowskich Sapieżyny (1742–1816), krajczyny litewskiej. Angelika Blinda jednak uporała się z tą bolączką, tworząc spójny i interesujący wizerunek „konfederatki barskiej”, kobiety zaangażowanej w sprawy publiczne, stojącej przed wieloma wyzwaniem, które narzucił jej splot okoliczności rodzinnych i politycznych. Autorka wskazuje przy tym, że jej bohaterka stawiała na pierwszym miejscu prestiż i dobre imię rodziny, odsuwając na drugi plan interes państwa. Cecha ta nie była w tym okresie niczym nadzwyczajnym, a utożsamianie wielkości państwa z potęgą rodzin było stałym elementem polityki ówczesnych elit arystokratycznych.

Praca składa się ze wstępu, siedmiu rozdziałów, zakończenia i bibliografii. Została również opatrzona wykazem skrótów, streszczeniem w języku polskim i angielskim oraz indeksem osobowym i indeksem nazw geograficznych. We wstępie Autorka w kilku zaledwie akapitach dokonała omówienia prawnej i publicznej pozycji kobiet we wczesnonowoczesnej Rzeczypospolitej. Niestety, zabieg ten okazał się nietrafiony. Blinda sięgnęła w opisie pozycji kobiety daleko wstecz, co ma się nijak do sytuacji kobiet, szczególnie arystokratek, w XVIII w. Autorka powołała się bowiem na interesujące, ale dziś już nieaktualne interpretacyjnie i zabarwione dziewiętnastowiecznym mizoginizmem prace Władysława Konopczyńskiego¹, który patrzył na kobiety przez pryzmat przypisanych im ról żony i matki, czy cenne i prekursorskie, aczkolwiek nieco przestarzałe prace Marii Boguckiej, skoncentrowane głównie na historii kobiet w XVI i XVII w. Postęp, jaki dokonał się w badaniach nad historią kobiet w polskiej historiografii i szeroki dostęp do źródeł pozwalają na nowe spojrzenie na kobiece działania. Autorka pominęła za to wiele ważniejszych książek (np. monografie Andrzeja Karpińskiego² czy Cezarego Kukli³). Faktem jest, że badacze ci skupiają się przede wszystkim na analizie pozycji „kobiety w mieście”, ale należy podkreślić, że jednocześnie jako jedni z pierwszych w sposób rzetelny i pozbawiony przekonania

¹ W. Konopczyński, *Kiedy nami rządziły kobiety*, Londyn 1960.

² A. Karpiński, *Kobieta w mieście polskim w drugiej połowie XVI i w XVII wieku*, Warszawa 1995.

³ C. Kuklo, *Kobieta w społeczeństwie miejskim u schyłku Rzeczypospolitej szlacheckiej. Studium demograficzno-społeczne*, Białystok 1998; idem, *Kobieta samotna w społeczeństwie miejskim u schyłku Rzeczypospolitej szlacheckiej. Studium demograficzno-społeczne*, Białystok 1998.

o nieważności historii kobiet ukazali rzeczywistą ich rolę we wczesnonowoczesnej Rzeczypospolitej. Autorka, analizując kwestię roli, pozycji i praw kobiet w XVIII w., nie sięgnęła do najnowszej, syntetycznej pracy Urszuli Kicińskiej⁴. Podobnie nie znajdziemy tu pracy Anny Penkały-Jastrzębskiej⁵, w której zinterpretowane zostały kwestie związane z intercyzami małżeńskimi, posagami i wszelkimi problemami prawnymi, z którymi musiały borykać się kobiety z elit ówczesnego społeczeństwa polskiego, w tym Teofila z Jabłonowskich Sapieżyna. Wiele interesujących uwag na temat roli i działalności zamożnych szlachcianek zawarła w swojej pracy poświęconej pozycji kobiet w Wielkopolsce w XVIII w. Agnieszka Jakuboszczak, ale i jej nie znajdziemy w omawianej monografii⁶. Wiele problemów rodzinnych, z którymi zmagaly się kobiety, nakreśliła też ostatnio Agnieszka Słaby⁷. Wspomniane przeze mnie prace z pewnością pomogłyby Autorce w zrozumieniu i interpretowaniu niektórych kwestii bez potrzeby odwoływania się do wcześniejszych czasów.

Należy również zwrócić uwagę, że próba połączenia dwóch odmiennych — mentalnie, politycznie i ekonomicznie — okresów w dziejach XVIII w., czasów saskich i stanisławowskich, zupełnie niepotrzebna z punktu widzenia głównego celu badawczego Autorki, jest niestety błędem większości młodych badaczy. Często się zdarza, że w sposób automatyczny i nieprzemyślany przenoszą oni na cały XVIII w. ustalenia, które dotyczą tych dwóch okresów w tym stuleciu, nie dostrzegając różnic między nimi. Podobnie czyni Blinda, która przytacza tezy charakteryzujące specyfikę wydarzeń i przemian społecznych schyłku XVII i pierwszej połowy XVIII w., nie podejmując z nimi dyskusji. Przemiany, które dokonały się w ostatnich latach panowania Augusta II i za rządów jego syna Augusta III przygotowały grunt pod wydarzenia z czasów stanisławowskich, a mimo to epoka saska była pod każdym względem okresem odmiennym od następującego powoli oświecenia stanisławowskiego. Trudno się zgodzić z Autorką w kwestiach, które przytacza we wstępie, np. z tezą, jakoby Marianna z Bielińskich Denhoffowa 2v. Lubomirska należała do „najbardziej aktywnych kobiet” tego okresu, skoro była zaledwie biernym narzędziem w rękach krewnych oraz królów Stanisława Leszczyńskiego i Augusta II. Brak źródeł nie pozwala dokładnie zinterpretować jej działań politycznych. Podobnie rzecz się miała z Konstancją z Niszczyckich Towiańską (zm. 1718)⁸, błędnie

⁴ U. Kicińska, „W tym osieroconym stanie...” *Pozycja wdowy w Rzeczypospolitej (od połowy XVII w. do końca XVIII wieku)*, Kraków 2020.

⁵ A. Penkała-Jastrzębska, „Za cudzoziemca iść...” *Migracje a polityka małżeńska szlachty państwa polsko-litewskiego*, Kraków 2021.

⁶ A. Jakuboszczak, *Sarmacka dama. Barbara Sanguszkowa (1718–1791) i jej salon towarzyski*, Poznań 2008.

⁷ A. Słaby, *Macierzyństwo. Studium z historii mentalności szlachty Rzeczypospolitej czasów saskich*, Kraków 2023.

⁸ J. Pietrzak, *Kobieta z drugiego planu. Katarzyna Konstancja z Niszczyckich Towiańska i jej polityczna działalność w burzliwych czasach przełomu XVII i XVIII w.*, PH 114, 2023, 3, s. 323–352.

tu nazwaną „województwem łomżyńską” (takie województwo nie istniało w tym czasie w Rzeczypospolitej), która w rzeczywistości była kasztelanową, a następnie wojewodziną łęczycką, a której rola ograniczała się do intryg i skandali wywoływanych na dworze królewskim Sobieskich. Faktem jest, że przez siebie współczesnych była uważana za kobietę chciwą i nienasyconą⁹. Rola Towiańskiej zakończyła się w zasadzie wraz ze śmiercią jej patrona kardynała Michała Stefana Radziejowskiego¹⁰, którego zresztą Autorka z niewiadomych powodów utożsamia z niejakim „kardynałem Michałem Młodziejowskim”, którego próżno szukać w herbarzach (s. 11).

Dość chłodno natomiast Blinda potraktowała jedną z najważniejszych kobiet tego okresu na Litwie — Annę Katarzynę z Sanguszków Radziwiłłową (1676–1746), kanclerzynę litewską, babkę swojej bohaterki. Wszak to ona ukształtowała postawy polityczne swoich córek i wnuczek, i silnie wpłynęła na osobowość synów, nie wspominając już o jej relacjach z Sapiehami, z którymi nieustannie walczyła, uważając ich za swoich wrogów. Ciekawy jest również fakt, że w analizie procesu budowania relacji rodzinnych Teofili z Jabłonowskich Sapieżyny Autorka pomija zupełnie rodzinę jej ojca, tj. jego siostry: Mariannę z Jabłonowskich Wielopolską (1708–1765) i jej męża Jana (zm. 1774), wojewodę sandomierskiego oraz Jadwigę z Jabłonowskich Woroniczową (1719–1769) i jej małżonka Nikodema Kazimierza Woronicza (zm. 1762), kasztelana kijowskiego¹¹. Tymczasem procesy sądowe toczące z siostrami o niewypłacone posagi wskazują pewien sposób działania wobec córek Józefa Aleksandra Jabłonowskiego (1711–1777), wojewody nowogródzkiego. Ponadto Autorka rozmija się nieco z prawdą, pisząc, że „ironiczna i mizoginiczna” rozprawa Konopczyńskiego jest jedyną pracą, w której wspomina się o istnieniu i działalności królewiczowej Franciszki Krasińskiej Wettyn (s. 17), gdyż na jej temat powstało już dawno kilka interesujących tekstów¹². Warto też wspomnieć, że Blinda, rozwodząc się

⁹ Ibidem, s. 328.

¹⁰ R. Kawecki, *Kardynał Michał Stefan Radziejowski (1645–1705)*, Opole 2005.

¹¹ B. Popiołek, *Gospodarskie kłopoty Jadwigi z Jabłonowskich Woroniczowej, kasztelanowej kijowskiej*, w: *Kolekcje przyrodnicze i gospodarcze innowacje — tradycja i nowoczesność. Pamięci księżnej Anny z Sapiechów Jabłonowskiej (1728–1800)*, red. I. Arabas, R. Książkowski, Warszawa-Ciechanów 2021, s. 35–55; eadem, *Dwór Jadwigi z Jabłonowskich Woroniczowej, kasztelanowej kijowskiej, jako przykład organizacji dworu kobiecego w XVIII wieku*, w: *Dwór kobiecy w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku*, red. B. Popiołek, A. Penkała-Jastrzębska, K. Pyzel, Kraków 2021, s. 125–154.

¹² R. Kubicki, *Kobiety w polskiej tradycji i myśli politycznej — ze szczególnym uwzględnieniem Franciszki i Zofii z Krasińskich*, w: *Franciszka z Krasińskich Wettyn, Księżna Kurlandii i Semigalii, prababka dynastii królów włoskich. Dziedzictwo rodziny Krasińskich w regionie świętokrzyskim*, red. D. Kalina, R. Kubicki, M. Wardzyński, Kielce-Lisów 2012, s. 185–196; S. Maliszewska, *Franciszka Krasińska (1742–1796) — zapomniana „królewiczowa” polska*, w: *Franciszka z Krasińskich Wettyn*, s. 11–32; S. Maliszewska, *Franciszka Krasińska — od starościanki do królewiczowej polskiej*, w: *Słynne kobiety w Rzeczypospolitej XVIII wieku*, red. A. Ročko, M. Górka, Warszawa 2017, s. 93–116.

nad postaciami kobiecymi z różnych okresów XVIII w., powinna dodać daty życia wspomnianych osób, aby mniej obeznany czytelnik mógł umiejscowić je w czasie. Irytującym zabiegiem jest również używanie niemal wyłącznie skrótów imion postaci, o których pisze (J. Sapieha, K. Kossakowska, P. Potocki itd.).

Podział pracy na siedem rozdziałów jest efektem przyjętej przez Autorkę chronologii życia bohaterki i jej działalności. Rozdział pierwszy obejmuje okres od momentu narodzin Sapieżyny do wybuchu konfederacji barskiej. Blinda przedstawiła skomplikowane relacje rodzinne Teofili z rodzicami, mężem i rodzeństwem, a zwłaszcza siostrami. Wspomina przy tym niejasno o żalach Sapiechów do jakoby „przedwczesnego” drugiego małżeństwa matki Teofili – Karoliny Teresy z Radziwiłłów z Józefem Aleksandrem Jabłonowskim. Pierwszy mąż Karoliny, Kazimierz Leon Sapieha, zmarł w maju 1738 r., a ślub z Jabłonowskim odbył się dokładnie dwa lata później w maju 1740 r. (s. 33), zatem czas żałoby trwał znacznie dłużej niż przewidywany prawem.

Zabieg Autorki, aby w sposób chronologiczny ukazać losy bohaterki, jest ze wszech miar uzasadniony, szkoda jednak, że przedstawienie jest dość jednostronne. Brakuje tu, jak już wspomniano, wzmianek o siostrach ojca. Tymczasem tak Wielopolska, jak i Woroniczowa utrzymywały żywe kontakty z Anną z Sapiechów Jabłonowską i jej siostrą Teofilą Sapieżyną, o czym świadczą chociażby listy Jadwigi Woroniczowej. Stosunkowo słabo ukazane zostały także stosunki z Radziwiłłami, czyli rodziną matki Karoliny z Radziwiłłów Jabłonowskiej 1v. Sapieżyny. Wyjątkiem są wzmianki o Karolu Stanisławie Radziwille „Panie Kochanku”. Pominięto natomiast postać macochy Karola Stanisława – Anny Luizy z Mycielskich Radziwiłłowej (zm. 1771), która odegrała ważną rolę w jego interesach i ratowaniu pozycji Radziwiłłów w okresie konfederacji barskiej, zabiegając o to na dworach drezdeńskim i wiedeńskim. Niemożliwe jest, żeby obie panie – działając we wspólnym interesie i należąc do jednej rodziny – nic o sobie nie wiedziały.

Dwa kolejne rozdziały koncentrują się na omówieniu roli, jaką Sapieżyna odegrała w okresie konfederacji barskiej, jej relacji z barzanami oraz stosunku do polityki zagranicznej konfederatów. Mowa jest też o wzroście pozycji Teofili zwłaszcza w opozycji do jej skompromitowanego męża. Brakuje tu jednak rzeczywistej oceny pozycji politycznej kobiet w tym właśnie okresie, bez odwoływania się do wczesnego wieku XVII czy początku czasów saskich. Czytelnik odnosi wrażenie, jakby Teofila Sapieżyna i jej starsza przyrodnia siostra Anna z Sapiechów Jabłonowska były jedynymi postaciami, na działaniach których opierała się konfederacja barska. Sprostowanie tego znajdziemy dopiero w podsumowaniu, gdzie Autorka przyznaje, że krajczyna w gruncie rzeczy nie miała aż tak wielkich wpływów i możliwości, jakby wynikało to z wcześniejszej narracji. Blinda nie uwzględnia ponadto licznych skomplikowanych problemów politycznych i społecznych, a nawet gospodarczych, które wywarły wpływ na postawy uczestników opisywanych wydarzeń. Ocena konfederacji wyłącznie przez pryzmat działań bohaterki, aczkolwiek interesująca, może być nieco złudna. Odnosi się bowiem wrażenie, że Autorka dała się nieco zwieść interpretacji wydarzeń

samej bohaterki, zawartej w jej pamiętnikach i listach. Kontakty towarzyskie Teofili Sapieżyny, aczkolwiek rozległe, prowadzona przez nią korespondencja i rozmowy z uczestnikami wydarzeń, które znamy wyłącznie z jej relacji, nie uprawniają do daleko idących wniosków o ogromnej roli bohaterki w działaniach konfederackich. Zaangażowanie polityczne kobiet tego okresu było niewątpliwie godne podkreślenia, ale wydaje się, że nadal były to bardziej salonowe prowokacje niż realne działania.

Rozdział czwarty Autorka poświęciła analizie „francuskiego etapu” w życiu Teofili, jej emigracji i pobytowi w Strasburgu, kiedy to dzięki swoim koligacjom rodzinnym nawiązała bliskie kontakty z francuskim dworem królewskim. Blinda zwraca uwagę na relacje łączące Teofilę Sapieżynę z królową Marią Adelajdą, z którą miała ją połączyć przyjaźń. Jak jednak sama zauważyła, z tej „politycznej” w gruncie rzeczy przyjaźni niewiele wynikło dla sprawy Sapieżyny i konfederatów. Teofili nie udało się pozyskać dworu dla sprawy „legii polskiej”, ani regimentu w armii francuskiej dla męża Józefa Sapiehy. Krajczyna litewska, mimo pozytywnej oceny relacji z dworem francuskim, przekonała się, że dworska machina intryg, licznych obietnic i zapewnień działała opieszale i zawsze na swoją korzyść. Czy jednak sama bohaterka wyciągnęła z tego wnioski? Być może, skoro — jak przyznaje Autorka — widzimy stopniowe wycofywanie się Teofili z działań politycznych (s. 170–171). Brak źródeł, na co wskazuje Autorka, i oparcie się na dość jednostronnych relacjach bohaterki, nie pozwalają na rzeczywistą ocenę jej wpływów i działań na dworze francuskim, choć osiągnęła ona znaczącą pozycję w kręgu francuskich elit, a sama stanowiła rodzaj egzotyki w zakresie mody i obyczajowości. W rozdziale tym Blinda, opierając się na pamiętniku Sapieżyny, daje obraz skomplikowanej gry politycznej i złudnych nadziei środowiska konfederatów barskich na kontynuację walki, ale też odnajdziemy tu wiele cennych uwag o wzajemnych relacjach — wsparciu i konfliktach wśród konfederatów, ich położeniu, obyczajowości dworu francuskiego, paryskich i strasburskich elitach. Blinda podkreśliła rolę Teofili dla konfederatów, a szczególnie jej strasburskiego domu, który stał się miejscem azylu dla wielu z nich. Autorka nie pominęła też zainteresowań artystycznych krajczyny i jej utalentowanego muzycznie męża, uwzględniła wizyty w operze i w teatrze, grę na instrumentach czy modę, szeroko komentowaną przez Francuzów.

W rozdziale piątym przedstawiono prywatne życie Sapiechów w czasie pobytu za granicą, rosnące problemy finansowe i kryzys małżeński. Autorka starała się ukazać czynniki, które wpłynęły na stopniowy rozdzwitek między małżonkami i wysiłki Sapieżyny na rzecz zachowania silnej pozycji towarzyskiej. Teofila nisko oceniała możliwości sprawcze męża, uważając go za leniwego i niezdolnego do działań, rzadko jednak dawała temu wyraz publicznie.

W dwu ostatnich rozdziałach Blinda skupiła uwagę na działaniach ekonomicznych krajczyny litewskiej, która po rozstaniu z mężem i śmierci przyrodniego brata odziedziczyła znaczny majątek, a następnie starała się go zagospodarować według swoich możliwości i tradycji rodzinnej. Ta część pracy pokazuje skomplikowane zabiegi majątkowo-sądowe i pogłębiające się kłopoty finansowe

Sapiehów w obliczu upadku konfederacji i rozbiorów. Kwestie gospodarcze to bardzo często domena kobiet, które — tak jak Teofila Sapieżyna (s. 238) — angażowały się, broniąc z całą stanowczością swoich praw do rodzinnej schedy, ratując dobra zrujnowane przez zaniedbania ze strony mężów czy podejmując rozmaite przedsięwzięcia ekonomiczne, tak jak czyniła to przyrodnia siostra Sapieżyny — Anna z Sapiehów Jabłonowska¹³. Blinda świetnie poradziła sobie z obszernym materiałem źródłowym o charakterze ekonomicznym i skomplikowanymi układami majątkowymi, stosunkowo rzadko będącymi przedmiotem analizy historyków zajmujących się kobiecą biografistyką. Swoje obserwacje potwierdziła tabelami, które dobrze obrazują tok narracji, ukazując np. stan majątkowy Sapiehów w latach 1764–1816 czy dochód roczny z majątków sapieżyńskich.

W ostatnich częściach rozdziału siódmego Autorka nakreśliła życie prywatne i konstrukcję mentalną bohaterki, korzystając tak z jej korespondencji czy pamiętnika, jak i z źródeł stworzonych przez postronnych, z którymi Sapieżyna utrzymywała stałe kontakty. Blinda ukazała charakter dworu i otoczenia Teofili jako ostoję staropolskich wartości i tradycji szlacheckich. Podkreśliła aktywności bohaterki na wielu polach i wskazała na jej osobiste zainteresowania — książki, kwiaty, ptaki. Autorka stworzyła tym samym interesujący i spójny wizerunek jednej z istotniejszych postaci kobiecych tej epoki, chociaż jak napisała w zakończeniu — „mimo że była ważną postacią konfederacji barskiej, nie należała do grona najbardziej wpływowych kobiet w Rzeczypospolitej drugiej połowy XVIII w.” (s. 333).

Taki układ pracy wydaje się w pełni uzasadniony, a narracja Autorki spójna i klarowna. Widać, że Blinda dobrze zapoznała się ze źródłami, które nie sprawiły jej kłopotów interpretacyjnych. Rozumie również mechanizmy działań politycznych, ale zapomina wielokrotnie o tle wydarzeń, skupiając nadmierną uwagę na postaciach, układach towarzyskich i kwestiach politycznych. Ponadto warto podkreślić umiejętność syntezy, właściwy osąd wydarzeń i ładny styl wypowiedzi Autorki. Biografia Teofili Sapieżyny pióra Angeliki Blindy może stanowić dobry początek do dalszych prac nad biografistyką kobiecą tego okresu. Szkoda tylko, że wstęp pracy został przygotowany w sposób niestaranny, a zawarte w nim potknięcia kładą się cieniem na całej książce. Mimo tego praca jest warta polecenia.

Bożena Popiołek
(Kraków)

¹³ U. Kicińska, *Sources for Studying the Position of Widows in Noble Families and Society in the Polish-Lithuanian Commonwealth. An Outline of the Problem and Research Questions*, „Res Gestae. Czasopismo Historyczne” 13, 2021, s. 42–55; eadem, *Codzienne sprawy w kręgu dworu Marii z Kąskich Potockiej (zm. 1768). Zarys problemu na podstawie korespondencji kierowanej do starościny lwowskiej w latach 1765–1766*, „Saeculum Christianum. Pismo Historyczne” 29, 2022, 2, s. 162–177.